
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 929.7(477):930«20»:332.1

С. М. Бараненко

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ІСТОРІОГРАФІЇ ДВОРЯНСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Бараненко Світлана Михайлівна, аспірантка кафедри спеціальних галузей історичної науки, e-mail: svetlana.baranenko@gmail.com

Донецький національний університет імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21021, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується сучасна вітчизняна історіографія початку ХХІ ст., присвячена проблемі дворянства в різних українських регіонах. Автор розглядає питання інкорпорації місцевої еліти до російського дворянства, соціально-економічних змін, пов'язаних з реформами 1860–1880-х рр., меценатською діяльністю, підприємницькою діяльністю, корпоративною організацією дворянства, які дослідники вивчають в рамках окремо взятого регіону (Лівобережжя, Правобережжя, Півдня, Слобожанщини) в монографіях та дисертаціях. Показано, що вітчизняні історики позбавилися радянських ідеологічних стереотипів у вивченні історії дворянського стану, зокрема про безперспективність існування дворян після селянської реформи та їхній занепад. Результати роботи можуть бути використані при створенні досліджень з історіографії, історії України другої половини ХІХ — початку ХХ ст., історії Росії другої половини ХІХ — початку ХХ ст., викладанні спецкурсів з обраної теми.

Ключові слова: дворянство; сучасна українська історіографія; регіоналістика.

С. М. Бараненко

**РЕГИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ИСТОРИОГРАФИИ
ДВОРЯНСТВА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ
ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ НАЧАЛА XXI в.**

Бараненко Светлана Михайловна, аспирантка кафедры специальных отраслей исторической науки, e-mail: svetlana.baranenko@gmail.com

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса
ул. 600-летия, 21, Винница, 21021, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется современная отечественная историография начала XXI в., посвященная проблеме дворянства в различных украинских регионах. Автор рассматривает вопрос инкорпорации местной элиты в российское дворянство, социально-экономических изменений, связанных с реформами 1860–1880-х гг., меценатской деятельности, предпринимательской деятельности, корпоративной организации дворянства, которые исследователи изучают в рамках отдельно взятого региона (Левобережья, Правобережья, Юга, Слобожанщины) в монографиях и диссертациях. Показано, что отечественные историки избавились от советских идеологических стереотипов в изучении истории дворянского сословия, в частности вопросах бесперспективности существования дворян после крестьянской реформы и их упадка. Результаты работы могут быть использованы при создании исследований по историографии, истории Украины второй половины XIX — начала XX в., истории России второй половины XIX — начала XX в., преподавании спецкурсов.

Ключевые слова: *дворянство; современная украинская историография; регионалистика.*

S. M. Baranenko

**REGIONAL DIMENSION OF HISTORIOGRAPHY
OF NOBILITY IN THE MODERN UKRAINIAN HISTORICAL
SCIENCE IN THE EARLY XXI CENTURY**

Baranenko Svitlana Mykhaylivna, PhD student of Special Branches of History Department, e-mail: svetlana.baranenko@gmail.com

Vasyl' Stus Donetsk National University,
21 600-richya St., Vinnytsia, 21021, Ukraine

ABSTRACT

The article analyzes contemporary 21st century Ukrainian historiography on the issues of the nobility in various Ukrainian regions. The author overviews the incorporation of the local elite into the Russian nobility, socio-economic changes related to the reforms of the 1860–1880's, philanthropy, entrepreneurial activity, and the corporate organization of the nobility, which researchers study within a separate region (Left-Bank Ukraine, Right-Bank Ukraine, Southern Ukraine, Sloboda Ukraine) in monographs and theses. It is shown that Ukrainian historians have abandoned Soviet ideological stereotypes in the study of the history of the nobility, in particular, the idea of «hopelessness» of the existence of nobles after the peasant reform and their decline. The results of this paper can be used in the creation of future researches on historiography, Ukrainian history of 19–20th centuries, Russian history of 19–20th centuries, and the special course studies on this specific topic.

Key words: the nobility; the modern Ukrainian historiography; regionalistics.

Сучасна українська історична наука продовжує «відкривати» сфальсифіковані в попередню добу проблеми. Нові методи та підходи дозволяють заповнити пробіли в економічній, політичній, соціальній, культурній історії. Зокрема дослідники активно звертаються до дворянської проблематики: соціально-економічна трансформація дворянства, його меценатська та культурна діяльність, історії родин та біографії окремих дворян стали об'єктами досліджень багатьох істориків. Усе частіше ці питання вивчаються в рамках окремих регіонів.

Окреслена проблема знайшла відображення лише частково в публікаціях або частинах наукових монографій і дисертацій. Розглядають сучасну історіографію дворянства в межах свого

дослідження О. Барвінок [1], М. Башли [3], І. Гуржій та Ю. Русанов [7], І. Кочергін [10], Н. Проць [14].

Метою статті є аналіз сучасних робіт, присвячених дворянству різних українських регіонів. Дослідження ґрунтується на історіографічних джерелах, представлених монографіями, авторефератами, дисертаціями на зазначену тематику.

Дослідники активно звертаються до проблем місця дворянства у тодішньому соціумі. Так, суспільно-політичну та культурно-освітню діяльність дворянства Слобожанщини наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. дослідила М. Луценко [12]. Вона проаналізувала діяльність дворянських установ, дворянське землеволодіння, наголошуючи, що вже в дореформений час деякі поміщики використовували прогресивні методи в господарстві [12, с. 13]. Заслуговує на увагу розділ, присвячений дворянським садибам Слобідської України, а також впливу вищого суспільного стану на міське середовище. М. Луценко визначає маєтки як центр соціокультурного життя дворян та дзеркало їхнього внутрішнього світу. Вона приділила увагу історії виникнення садиб Слобожанщини та їхньому повсякденню. Проте зазначила, що дворянським центром спілкування в досліджуваний період було місто.

Дворянство Чернігівської губернії дореформеної доби вивчав В. Опанасенко [13]. Він простежив інкорпорацію козацької старшини до дворянського стану, генеалогію дворянських родів, участь місцевої еліти у боротьбі проти військ Наполеона в 1812 р., роль в суспільно-політичних рухах першої половини XIX ст. (декабристські таємні організації та Кирило-Мефодіївське товариство). Окремо автор виділив сюжет, присвячений участі чернігівського дворянства у створенні проекту селянської реформи 1861 р., наголошуючи, що більшість з них підтримувала скасування кріпосного права, проте з багатьма кріпосницькими пережитками [13, с. 16]. Викликає зацікавленість аналіз історичних і літературних творів чернігівського дворянства авторства О. Шафонського, О. Рігельмана, Я. Марковича, О. Марковича, М. Маркевича та ін., які пробуджували національну свідомість українців. Автором також досліджено меценатську діяльність еліти та її внесок в освіту Чернігівщини.

Особливий інтерес у сучасних науковців викликає дворянство Півдня України. Так, Д. Каюк з'ясувала етапи формування

дворянства на Півдні України у другій половині XVIII — на початку XIX ст. [8]. Автор детально розглядає процес інкорпорації представників непривілейованих верств населення Катеринославської та Херсонської губерній до лав місцевого дворянства і зазначає, що значна кількість таких представників була специфічною рисою дворянства на Півдні України. Д. Каюк наголошує, що таким чином в регіоні було сформовано міцний поміщицький прошарок як наслідок спеціальних заходів влади.

Грунтовною працею, присвяченою дворянству у південних українських губерніях, стала монографія Л. Циганенко «Дворянство Півдня України (друга половина XVIII ст. — 1917 р.)», у якій дослідниця на базі широкого кола джерел проаналізувала процес нобілітації дворянства, джерела його формування, зміни у поміщицькому землеволодінні, участь дворян у розвитку промислових, фінансових і торговельних установ, органів державної влади, а також добродійну діяльність представників привілейованого стану [15]. Автор виділяє три субрегіони: Катеринославсько-Херсонський, Таврійсько-Кримський та Бессарабський та розглядає тенденції у кожному з них. Вона наголошує на трансформаціях дворянського землеволодіння, котре було змушено пристосовуватися до нових реалій ведення господарства.

Станова еволюція дворянства Південної України у пореформений період стали предметом дослідження Ю. Константинової [9]. Автор аналізує зміни у дворянському землеволодінні, пов'язані з реформою 1861 р., підприємницьку діяльність, корпоративну організацію, меценатську діяльність, повсякденне життя дворянства. Дослідниця наголошує на переорієнтації певної частини господарств на капіталістичних засадах як наслідку загальмування обезземелення дворян.

Дослідниця М. Башли розглядає діяльність дворянства Бессарабської та Херсонських губерній другої половини XIX — початку XX ст. в соціокультурній сфері та його роль у політичному житті [3]. На думку автора, строкатий етнічний склад, що був характерною рисою дворянства аналізованих губерній, не додає єдності всередині спільноти, проте не можна не говорити про єдиний дворянський менталітет.

Соціальну роль катеринославського дворянства пореформеного періоду проаналізував І. Кочергін [10]. На основі широкої

джерельної бази автор охарактеризував зміни, які відбулися з дворянами Катеринославської губернії в період трансформації соціальних відносин у другій половині XIX — на початку XX ст. Дослідник детально розглядає діяльність Катеринославського губернського дворянського зібрання, акцентуючи увагу на тому, що воно «так і не стало місцем акумуляції сил дворянства для збереження свого становища в умовах трансформації соціальних відносин пореформеної Росії» [10, с. 353]. У дисертаційному дослідженні висвітлені участь дворянства в реформах та контрреформах Олександра III, його взаємодія з іншими соціальними та етнічними групами, добродійна діяльність, зокрема напрями та риси, вплив дворян на розвиток освіти. І. Кочергін у своєму дослідженні наголошує на тому, що катеринославське дворянство «активним учасником історичного процесу та намагалося прилаштуватися до нового світу», проте в цілому воно змогло адаптуватися до тих змін, що відбувалися в Російській імперії, хоча більш-менш вдалими це було для окремих представників, а не для станової організації [10, с. 360].

Дворянство Харківської губернії другої половини XIX — початку XX ст. вивчала Н. Проць [14]. Дослідниця визначила чисельний склад дворянства, зміни у дворянському землеволодінні, зазначаючи, що втрата частини землі не вплинула на зменшення кількості дворян [14, с. 106]. Дворяни-власники середніх і великих маєтків, що залишили у своєму володінні землю, «стали економічно і політично сильною групою» та їхні володіння перетворювалися на багатогалузеві господарства підприємницького типу [14, с. 136]. Також у дослідженні приділено увагу питанню діяльності місцевих органів самоврядування та ролі вищого суспільного стану у ньому.

Значна увага науковців приділяється процесам формування дворянського стану на інкорпорованих територіях. Так, І. Гуржій та Ю. Русанов детально охарактеризували оформлення лівобережного дворянства та тривалий процес нобілітації козацької старшини і шляхти, інститут дворянських предводителів, персональний склад губернських предводителів [7]. Дослідники проаналізували нормативно-законодавчі акти, що регулювали правові норми та діяльність дворянства, зазначаючи, що в період напередодні селянської реформи «законодавчі заходи

не змогли зупинити об'єктивний процес зниження його економічної та політичної ролі» [7, с. 57]. Пореформений період І. Гуржій та Ю. Русанов визначають як «адаптаційний», адже дворяни зіткнулися з проблемами переформування господарства та продажу земельних володінь [7, с. 58, 108].

Увагу дослідників привернули також питання інкорпорації еліти Правобережної України до лав російського дворянства, соціально-економічне становище та діяльність дворян.

Становлення та розвиток регіональних і місцевих органів влади та управління Російської імперії на території Правобережній Україні наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. розглянув, ґрунтуючись на широкому колі джерел, М. Бармак [2]. Дослідник зазначає, що правобережна шляхта, будучи ще й політичним станом, не хотіла втрачати позицій в регіоні, тому Правобережжя тривалий час вже за російського панування перебувало під польським впливом [2, с. 29].

Ю. Войтенко дослідив процес становлення політичної еліти Правобережжя у процесі його інкорпорації, становлення та діяльність владних інституцій [6]. Автор, аналізуючи інтеграцію місцевої шляхти до лав російського дворянства, зазначає, що влада всіляко намагалась не допускати дрібну шляхту до дворянського стану, зберігаючи цінність привілейованого стану.

Діяльність дворянства Поділля в системі органів влади Російської імперії стала предметом окремого дослідження О. Барвінок [1]. Дослідниця детально розглянула процеси інкорпорації губернії до Російської імперії й інтеграції місцевої шляхти до лав російського дворянського стану та її легітимації; напрямки діяльності органів дворянського самоврядування.

Еволюцію законодавчих норм стосовно поземельного характеру у Правобережній Україні вивчав С. Борисевич [4]. Аналізуючи законодавчі акти Російської імперії, дослідник доводить, що напередодні скасування кріпосного права російське законодавство хоча й замінило собою польське, не змогло скасувати кріпосницькі відносини [4, с. 191]. Розглянуту проблему С. Борисевич ділить на 7 періодів: від встановлення компромісної системи паралельної чинності законодавства Речі Посполитої і Російської імперії та легітимації особливостей поземельних відносин і властивих Правобережній Україні форм землеволодіння до остаточного законодавчого поземельного становища

всіх категорій селян, перетворення їх на селян-власників [4, с. 287–288].

Зміни у землеволодінні та землекористуванні у Правобережній Україні у 1793–1861 рр., зокрема ті, що стосуються дворянства, охарактеризував В. Брославський [5]. Він доводить, що аграрна політика російської імперської влади була спрямована на зменшення впливу польської шляхти через збільшення землеволодіння проросійськи налаштованих дворян [5, с. 3].

О. Лобко дослідила соціально-економічну трансформацію, що відбувалася у Правобережній Україні у 1831–1917 рр., за матеріалами маєтків Потоцьких [11]. Дослідниця проаналізувала законодавче регулювання дворянського землеволодіння, правобережні землеволодіння родини Потоцьких гербів Пилява та Любич, організацію управління маєтками, виробничо-комерційну діяльність, поширення оренди й застави землі.

Окреме дослідження, присвячене Волинській губернії, належить Т. Шахрай, що розглядає економічну, громадсько-політичну та культурну діяльність дворян Волині пореформеного періоду [16]. Аналізуючи соціально-економічне становище волинського дворянства, дослідниця доводить, що, незважаючи на урядову політику з усунення польських шляхетських родин з провідних позицій у житті губернії, саме вони були основними землевласниками в регіоні [16, с. 13]. Розвиток ринкових відносин сприяв, на думку автора, «поступовому формуванню господарств нового типу — товарно-ринкових економій на основі поміщицьких латифундій» [16, с. 14]. Т. Шахрай охарактеризувала риси та особливості меценатської діяльності дворянства на Волині. Аналізуючи суспільно-політичну діяльність вищого суспільного стану, дослідниця наголошує, що в зазначений період «формувалася нова генерація українців, які прагнули послідовно виборювати всю повноту політичних і національних прав для свого народу» [16, с. 17].

Таким чином, дослідники активно звертаються до вивчення проблем дворянства в рамках регіональної історії, про що свідчать проаналізовані у статті джерела. Автори детально розглядають не тільки зміни, пов'язані з дворянами певного регіону, а й торкаються процесів у рамках всієї Російської імперії. У цілому більшість робіт заперечує позицію радянських дослідників про економічний, соціальний занепад дворянства після

реформ другої половини XIX ст. Науковці зазначають, що пореформений період для дворянства характеризується соціально-економічною трансформацією, за якої частина представників цього суспільного стану намагалася пристосуватися до нових капіталістичних умов, застосовуючи у тому числі й нові методи господарювання, у той час як інша так і не змогла змінитися під впливом нових реформ та адаптуватися. Чільне місце у вивченні дворянства різних регіонів займає питання їхньої добродійної діяльності та внеску у соціокультурний розвиток та пробудження національної свідомості українців. Перспективною проблемою вивчення, на нашу думку, є дослідження діяльності дворян-українців за походженням на українських теренах, аналіз повсякденного життя цього стану в різних регіонах та в цілому в українських губерніях, а також проблем дворянської ментальності.

Література та джерела

1. Барвінок О. В. Дворяни Подільської губернії в органах державного управління та станового самоврядування регіону (1793–1917 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Барвінок. — Миколаїв, 2014. — 19 с.
2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII — перша половина XIX ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / М. В. Бармак. — Л., 2008. — 40 с.
3. Башли М. І. Провінційне дворянство Херсонської та Бессарабської губерній (1861–1907 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М. І. Башли. — Переяслав-Хмельницький, 2015. — 22 с.
4. Борисевич С. О. Законодавче регулювання поземельних відносин у Правобережній Україні (1793–1886 роки) / С. О. Борисевич. — К.: НАДУ, 2007. — 422 с.
5. Брославський В. Л. Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793–1861 рр.: зміни у землеволодінні і землекористуванні : автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. Л. Брославський. — Черкаси, 2007. — 20 с.
6. Войтенко Ю. М. Еліта Правобережної України в російському імперському суспільстві: політико-соціальні виміри (1793–1832 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. М. Войтенко. — Переяслав-Хмельницький, 2008. — 19 с.
7. Гуржій І. О. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII — початку XX ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії / І. О. Гуржій, Ю. А. Русанов. — К.: Інститут історії України, 2017. — 172 с.

8. Каюк Д. Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII — на початку XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Д. Г. Каюк. — Донецьк, 2002. — 16 с.
9. Константинова Ю. В. Дворянство Південної України в другій половині XIX — на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю. В. Константинова. — Донецьк : ДонНУ, 2012. — 20 с.
10. Кочергін І. О. Катеринославське дворянство в умовах трансформації соціальних відносин (друга половина XIX — початок XX ст.) : дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / І. О. Кочергін. — Дніпро, 2016. — 449 с.
11. Лобко О. А. Поміщицькі маєтки Правобережжя в умовах соціально-економічної трансформації 1831–1917 років (за матеріалами володінь графів Потоцьких) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. А. Лобко. — К., 2008. — 20 с.
12. Луценко М. В. Дворянство Слобожанщини наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. В. Луценко. — Харків, 2013. — 19 с.
13. Опанасенко В. В. Роль чернігівського дворянства в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України 1785–1860 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук (07.00.01) / В. В. Опанасенко. — Харків, 2003. — 19 с.
14. Проць Н. В. Дворянство Харківської губернії другої половини XIX — початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. В. Проць. — Харків, 2015. — 277 с.
15. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII ст. — 1917 р.) / Л. Ф. Циганенко. — Ізмаїл : СМІЛ, 2009. — 382 с.
16. Шахрай Т. О. Господарська, громадсько-політична та культурна діяльність дворян і поміщиків Волині наприкінці XIX — початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. О. Шахрай. — Черкаси, 2009. — 20 с.

REFERENCES

1. BARVINOK, O. V. (2014) *Dvoriyani Podilskoi hubernii v orhanakh derzhavnoho upravlinnia ta stanovoho samovriaduvannia rehionu (1793–1917 rr.) — Nobles of Podillya Province in State Administration and Class Self-Government Authorities of the Region (1793–1917)*. Summary of PhD Thesis. Mykolaiv: Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University. (In Ukrainian).
2. BARMAK, M. V. (2008) *Formuvannia vladnykh instytuttsii Rosiiskoi imperii na Pravoberezhnii Ukraini (kinets XVIII — persha polovyna XIX st.) — Formation of Government Institutions of the Russian Empire in the Right-Bank Ukraine (end of the 18th — beginning of the 19th centuries)*. Summary of Doctoral (PhD) Thesis. L'viv: NAS of Ukraine. I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Institute of Ethnology. (In Ukrainian).

3. BASHLY, M. I. (2015) Provintsiine dvorianstvo Khersonskoi ta Bessarabskoi hubernii (1861–1907 rr.) — *Provincial Nobility and Kherson Provinces of Bessarabia (1861–1907)*. Summary of PhD Thesis. Pereyaslav-Khmelnysky: Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnysky. (In Ukrainian).
4. BORYSEVYCH, S. O. (2007) Zakonodavche rehuliuвання pozemelnykh vidnosyn u Pravoberezhnii Ukraini (1793–1886 roky) — *Legislative Regulation of Land Relations in Right-Bank Ukraine (1793–1886)*. Kyiv: NADU. (In Ukrainian).
5. BROSLAVSKYI, V. L. (2007) Ahrarna polityka rosiiskoho tsaratu na Pravoberezhnii Ukraini u 1793–1861 rr.: zminy u zemlevolodinni i zemlekorystuvanni — *Agrarian Policy of Russian Tsarism in Right-bank Ukraine in 1793–1861: Changes in Landownership and Land Tenure*. Summary of PhD Thesis. Cherkasy: The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. (In Ukrainian).
6. VOITENKO, Yu. M. (2008) Elita Pravoberezhnoi Ukrainy v rosiiskomu imperskomu suspilstvi: polityko-sotsialni vymiry (1793–1832 rr.) — *Elite of Right-Bank Ukraine in Russian Empire Society: Political and Social Condition (1793–1832)*. Summary of PhD Thesis. Pereyaslav-Khmelnysky: Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnysky. (In Ukrainian).
7. HURZHII, I. O. & RUSANOV, Yu. A. (2017) Dvorianstvo Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVIII — pochatku XX st.: sotsialno-pravovyi status i miste u vladnykh strukturakh Rosiiskoi imperii — *The Nobility of Left-Bank Ukraine of the Late XVIII — Early XX Centuries: the Social and Legal Status and Place in the Power Structures of the Russian Empire*. Kyiv: Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).
8. KAIUK, D. H. (2002) Formuvannya katerynoslavskoho ta khersonskoho dvorianstva v 60-ti rr. XVIII — na pochatku XIX st. — *Formation of Katerynoslav and Kherson Nobility in the 1760's — early XIX century*. Summary of PhD Thesis. Dnipropetrovsk National University. (In Ukrainian).
9. KONSTANTYNOVA, Yu. V. (2012) Dvorianstvo Pivdennoi Ukrainy v druhii polovyni XIX — na pochatku XX st. — *Noblemen of South Ukraine in the Late 19th — the Early 20th Centuries*. Summary of PhD Thesis. Donetsk National University. (In Ukrainian).
10. KOCHERHIN, I. O. (2016) Katerynoslavske dvorianstvo v umovakh transformatsii sotsialnykh vidnosyn (druga polovyna XIX — pochatok XX st.) — *Katerynoslav Nobility under Transformation of Social Relations (Second Half of XIX — Early XX centuries)*. Summary of Doctoral (PhD) Thesis. Dnipro: Oles Honchar Dnipro National University (In Ukrainian).
11. LOBKO, O. A. (2008) Pomishchytski maietky Pravoberezhzhia v umovakh sotsialno-ekonomichnoi transformatsii 1831–1917 rokiv (za materialamy volodin hrafiv Pototskykh) — *Right-Bank Ukraine Landowner's Estates in the Conditions of Social-Economic Transform*

- mation in 1831–1917 years (According to the Materials of the Land Ownership of Counts Potocki).* Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy. (In Ukrainian).
12. LUTSENKO, M. V. (2013) *Dvorianstvo Slobozhanshchyny naprykintsi XVIII — u pershii polovyni XIX st. — Slobozhanshchyna Nobility of Late XVIII — Early XX Centuries.* Summary of PhD Thesis. Kharkiv: The V. N. Karazin Kharkiv National University. (In Ukrainian).
 13. OPANASENKO, V. V. (2003) Rol chernihivskoho dvorianstva v suspilno-politychnomu ta kulturno-osvitnomu zhytti Ukrainy 1785–1860 rr. — *The Role of Chernigiv Gentry in Social and Political, Cultural and Educational Life of Ukraine in 1785–1860.* Summary of PhD Thesis. Kharkiv: The V. N. Karazin Kharkiv National University. (In Ukrainian).
 14. PROTS, N. V. (2015) *Dvorianstvo Kharkivskoi hubernii druhoi polovyny XIX — pochatku XX st. — Kharkov Province Nobility of the Late Nineteenth — Early Twentieth Centuries.* Summary of PhD Thesis. Kharkiv: The V. N. Karazin Kharkiv National University. (In Ukrainian).
 15. TSYHANENKO, L. F. (2009) Dvorianstvo Pivdnia Ukrainy (druha polovyna XVIII st. — 1917 r.) — *The Nobility of the South of Ukraine (the Second Half of XVIII c. — 1917 year).* Izmail : SMYL. (In Ukrainian).
 16. SHAKHRAI, T. O. (2009) Hospodarska, hromadsko-politychna ta kulturna diialnist dvorian i pomishchkyiv Volyni naprykintsi XIX — pochatku XX st. — *Economic, Public, Political and Cultural Activity of Noblemen and Squires of Volyn at the End of XIX — Beginning of XX Centuries.* Summary of PhD Thesis. Cherkasy: The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 25 жовтня 2017 р.